

ЗЕМСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ З ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ НАРОДНИХ УЧИТЕЛІВ НА ВОЛИНІ

Стаття розглядає підвищення кваліфікації вчителів початкових шкіл на короткотермінових літніх педагогічних курсах, що було важливою частиною освітньої діяльності земств. З'ясовано, що на Волині на початку ХХ ст. ця робота велася регулярно. Її особливістю була тісна співпраця земств і єпархіальних установ, в віданні яких на початку ХХ ст. знаходилася мережа початкових шкіл краю.

Освітня діяльність земств Правобережної України почалася безпосередньо після введення земського самоврядування в 1904 році. На відміну від "старих" земських губерній, Лівобережжя та Новоросії, де народна початкова школа створювалася земствами поступово, паралельно і в протиставленні зі школою церковною, на Правобережжі на момент запровадження земств існувала розвинена мережа єпархіальних шкіл. Поряд із будівництвом початкових училищ власного підпорядкування земства Правобережних губерній взяли на себе частину витрат по утриманню церковно-парафіяльних шкіл та турботу про покращення викладання в них, зокрема – про підвищення кваліфікації вчителів.

Це питання по-різному вирішувалося в різних губерніях. Земство Подільської губернії фінансувало навчання вчителів на короткострокових курсах, які організувала Вінницька учительська семінарія, Київське земство відряджало вчителів на літні курси до Фребелівського інституту та на курси Київського учбового округу, земство Волинської губернії проводило педагогічні курси на базі учбових закладів в межах губернії.

Метою даної роботи було вивчення хронології проведення земством Волинської губернії літніх короткострокових учительських курсів та формування програми роботи цих курсів.

Особливістю земської діяльності із влаштування курсів підвищення кваліфікації вчителів на Волині була тісна співпраця земських та єпархіальних установ.

На перших порах роль земства в організації курсів обмежувалася частковим фінансуванням і співучастю в їх проведенні, а навчальний процес на курсах контролювався єпархією, яка грала основну роль у розробці програми, підборі викладачів і безпосередньому проведенні курсів. Це дуже позначалося на програмі курсів, у якій основне місце відводилося церковному співу (до половини робочого часу і майже весь позаурочний час). Усі предмети на курсах викладали священослужителі та вчителі парафіяльних шкіл. Нагляд за роботою курсів здійснювали два спостерігача – від земства та від єпархії.

Поступово, в міру того, як земство набирало силу, розбудовувало мережу своїх шкіл, витісняло із сфери народної освіти церковну школу, змінювався і характер його участі в проведенні вчительських курсів. Збільшувалася фінансова доля земства в їх організації, до земства перейшла ініціатива в складанні програми занять та виборі викладачів. У програмі було зменшено кількість годин на співи, натомість збільшилася доля методик та дидактики, з'явилися загальноосвітні та загальнопедагогічні предмети. У складі викладачів стали переважати світські особи.

У перші роки проведення курсів слухачами були виключно вчителі єпархіальних шкіл, пізніше почали проводити змішані курси – для навчання на них запрошувалися також учителі міністерських та земських початкових училищ.

У роботі курсів приймали участь інспектори народних шкіл, директори народних училищ та інші керівники закладів початкової освіти.

На волинських курсах навчання чоловіків та жінок проводили окремо, при цьому дуже слідкували за моральністю жіночих курсів, життя на яких організувалося за схемою обітелі, в гуртожитку, зі строгим розпорядком дня, чергуванням для виконання загальнокорисних справ, навіть призначалася спеціальна наглядачка з відомих єпархії осіб [1].

Робота на курсах організувалася та типовою формою: ранішні практичні та вечірні теоретичні заняття. Практичні заняття проводилися в тимчасовій зразковій школі, яка створювалася спеціально для потреб курсів за зразком початкової школи – три відділення, з якими одночасно працює один учитель. Заняття проходили у формі уроків: керівники курсів проводили зразкові уроки, слухачі – по черзі – пробні. Теоретичні заняття проводилися у вигляді бесід керівників за темами, визначеними програмою.

У 1908 році було проведено курси (чоловічі) для вчителів церковно-парафіяльних шкіл у с. Деніші Житомирського повіту. Курси працювали з 1 по 30 липня при другокласній денішівській школі [2]. Курси відкрилися паломництвом у Тригорський Спасо-Преображенський монастир, закінчилися – паломництвом до Житомира, до кафедрального собору.

Основну частину занять вели керівники курсів (від єпархії о. Н.І. Маньковський, від земства – З.М. Волкошевич). Вони ознайомили вчителів з новими методами початкового навчання, які застосовуються у світських школах. Бесіди з дидактики вів єпископ Фаддей. Значний час на курсах було виділено на церковний спів та церковне читання, вивчення Закону Божого.

Великою увагою слухачів користувалися заняття з природознавства та астрономії, які проводив священник о. Н.І. Маньковський. Його бесіди пробудили таку цікавість у слухачів, що вони нерідко сиділи далеко за північ, щоб роздивитися сузір'я, і схоплювалися вдосвіта, щоб відмітити тінь від стовпа, і потім протягом усього дня, годину за годиною вбивали тіньові стовпи, щоб потім точно визначити південну лінію – меридіан.

Влітку 1909 року були проведені вчительські курси у Володимирі-Волинському (жіночі) та в Острозі (чоловічі).

У Володимирі-Волинському курси працювали з 29 червня по 31 липня [1]. Детальний звіт про ці курси, надрукований у "Волинских Епархиальных Ведомостях", малює типову картину вчительських курсів, організованих та проведених за програмою, розробленою церковним відомством.

Спостерігачем на курсах 1910 року, як і в усі наступні роки, був епархіальний наглядач церковно-парафіяльних шкіл священник Федір Казанський. Загальне керівництво курсами здійснював Преосвященніший єпископ Фаддей. Обов'язки наглядачки за побутом курсисток були доручені дружині епархіального спостерігача О.О. Казанській. У роботі курсів взяли участь 53 вчительки.

На курсах викладалися такі предмети: загальна дидактика (10 год.), церковний устав (3 год.), слов'янська мова (15 год.) та Закон Божий (9 год.) – викладач єпископ Фаддей, релігійна педагогіка (4 год.) – о. Федір Казанський, методика російської мови (34 год.) – вчителька двокласної житомирської школи Л.П. Леонович, методика числення (33 год.) – вчитель математичних предметів Білозорецької второкласної школи О.Д. Понікаров.

Крім цих занять вчителька Зимненської второкласної школи О.П. Щеглова давала уроки гри на скрипці, а вчителька тієї ж школи Є.А. Бельська вела заняття з рукоділля та крою.

На уроках у зразковій школі щоденно обов'язково були присутні, крім курсистів, єпископ Фаддей, спостерігач за курсами та керівник з того предмету, з якого давався урок. До кожного пробного уроку курсистка складала план-конспект, який детально обговорювався з керівником. Хід кожного уроку записувався двома курсистками, котрі призначалися кожного разу для цієї мети інспектором, і потім урок детально обговорювався.

Для ознайомлення курсистів з садівництвом, городництвом та бджільництвом була проведена екскурсія в двокласну Риловичську школу, при якій були сад та город.

Основний час програма виділяла на співи, заняття з яких вела вчителька О.П. Щеглова: 28 год. – теорія співу, 4 год. – методика співу, 77 год. – практичні заняття співами.

У позаурочний час курсистки продовжували займатися співами. Усі дні напередодні вихідних, святкових і царських днів та в самі ці дні курсистки з учнями тимчасової зразкової школи співали під час богослужіння в соборі, кожної неділі хор курсисток співав у монастирському храмі на акафісті Почаївської Божої Матері, брали вчительки участь і в хресному ході.

Після закінчення занять було проведено іспит з церковного співу, за результатами якого 15 учительок отримали свідоцтво керівника хору, а 13 - викладача співів. Ще 18 особам було видано свідоцтво, що вони знайомі з одноголосним співом.

Для міцного закріплення усього почутого на курсах вчительки вели щоденники. Ці щоденники регулярно переглядалися о. епархіальним спостерігачем і часто давали теми для додаткових бесід. Кращі щоденники були відібрані для публікації в газеті "Жизнь Волини", де періодично друкувалися протягом наступним двох років.

По завершенню курсів усіма слухачками здійснено паломництво до Почаївської Лаври.

Чоловічі вчительські курси у 1909 році працювали з 1 липня по 1 серпня при Острозькій чоловічій гімназії. У пам'ять князя Костянтина Острозького вони були названі "Костянтинівськими" [3]. У роботі курсів прийняли участь 60 учителів церковно-парафіяльних шкіл.

На курсах викладалися такі предмети: російська мова – священник Мельников, арифметика – інспектор народних училищ Московської губернії М.К. Окойомов, фізика – голова братства імені князів Острозьких директор І.К. Окойомов, природознавство – М.М. Крижанівський, історія південно-західного краю – протоіреї Житомирського кафедрального собору К. Левицький, законодавство – голова з'їзду мирових суддів А.Л. Дробязко, гігієна – лікар М.В. Воблий, співи – вчитель Волошкевич.

У 1910 році були проведені курси для учителів міністерських та церковно-парафіяльних шкіл у Житомирі (чоловічі) та у Володимиро-Волинську (жіночі) [4].

У Житомирі в роботі курсів взяли участь 104 особи, у тому числі 75 учителів церковно-парафіяльних шкіл, 29 – міністерських.

Практичні заняття проходили з використанням наочності, виставка якої була організована при курсах. Експонати для виставки були надані кабінетом наочності Лук'янівського Київського дому, Курським та Воронізьким земствами.

На курсах читалися лекції з загальної дидактики (єпископ Фаддей, 11 годин), Закону Божого (Волинський місіонер, ієронім Митрофан, 5 годин), з анатомії та гігієни (13 годин) та про заразні хвороби (3 години) – лікар Д'яковський.

Лекції читалися у приміщенні духовної семінарії. Практичні заняття з російської та церковно-слов'янської мови (26 годин), арифметики (11 годин) проводилися в тимчасовій школі.

Як і на попередніх курсах, велика увага приділялася співам. У програму були включені заняття з теорії (17 годин) та методики співу (3 години), а також заняття хоровим співом (29 годин).

Зверх програми були прочитані лекції про сучасний стан дрібного господарства, кооперацію в сільському господарстві, про участь народного вчителя у справі покращення селянського господарства, а також лекції із садівництва та городництва, бджільництва, хмільництва.

Спеціально для потреб курсів була організована бібліотека, для якої на 500 руб були виписані книги педагогічної тематики.

У Володимиро-Волинську курси (жіночі) працювали з 19 липня по 20 серпня 1910 року. Організовані та проведені курси за тією ж програмою, що й у минулому році. В роботі курсів взяли участь 56 вчительок, у тому числі 40 – з шкіл духовного відомства, 16 – з міністерських шкіл.

Влітку 1911 року відбулися педагогічні курси у Житомирі, окремо чоловічі та жіночі. Як і раніше, курси організовувалися спільно земством та єпархією, але на цей раз – з перевагою внеску земства. Це відбилося і на змісті програми курсів, у якій з'явилися загальноосвітні та загальнопедагогічні предмети, значний час відводився на методики, а співи займали лише третину робочого часу.

Чоловічі курси працювали з 14 червня до 14 липня у приміщенні публічної бібліотеки [5; 6]. Слухачами курсів були 96 учителів, запрошених земством (81 – з парафіяльних шкіл, 15 – з міністерських). На заняття допускалися також вільні слухачі – вчителі та особи, що цікавляться шкільною справою.

Жіночі курси розпочалися зразу після закінчення чоловічих, працювали з 17 липня по 20 серпня, в перші дні – у приміщенні публічної бібліотеки, пізніше робота була перенесена до чоловічого духовного училища [7: 317-321; 8]. У роботі курсів взяли участь 69 вчительок (53 – церковно-парафіяльних шкіл, 16 – з міністерських).

Курси працювали з одним викладацьким складом і за однією програмою: загальна дидактика, слов'янська мова та Закон Божий – викладав єпископ Фаддей, педагогіка – Ф.С. Владимирський, методика російської мови – А.С. Харлацький, методика арифметики – С.С. Олейник, природознавство – П.А. Тутковський, гігієна – лікар І.О. Соболевський, співи – Є.Н. Хілетинський та П.К. Татієвський (на чоловічих курсах) і О.П. Щеглова (на жіночих курсах). Крім того, були прочитані лекції з сільського господарства та шкільного будівництва

На співи в програмі відведено менше часу, ніж у попередніх курсах, але цей предмет залишався в числі найважливіших для єпархіальних учителів. По закінченні курсів учителі церковних шкіл здавали іспит зі співів. За результатами екзамену 7 учителів та 5 вчительок отримали свідоцтво керівника церковного хору, а 34 вчителі та 15 вчительок – свідоцтво вчителя співів парафіяльної школи.

У 1912 році відбулися лише жіночі педагогічні курси, які працювали в Житомирі [9].

Губернське земство планувало запросити на курси вчителів церковно-парафіяльних і світських шкіл, але цього року попечитель Київського учбового округу не дозволив проводити змішані курси, тож на курси були запрошені виключно вчительки шкіл духовного відомства. У роботі курсів взяли участь 86 осіб.

Курси працювали 10 червня до 12 липня 1912 року. Для занять використана програма минулого року, але в ній ще більше були скорочені години співу та збільшено час лекцій та практичних занять з методик та дидактики: методика Закону Божого (5 лекцій, 8 практичних), загальна дидактика (16 лекцій), методика російської та церковно-слов'янської мови (17 лекцій, 33 практичних), методика арифметики (10 лекцій, 23 практичних), психологія (8 лекцій), природознавство (4 лекції), методика церковного співу (3 лекції, 8 практичних), хоровий спів (20 практичних).

При курсах була влаштована бібліотека.

На 1913 рік у земський кошторис було закладено асигнування в розмірі 4000 руб для командировання вчителів на короткострокові курси до Москви та Києва (по 2000 руб) та 4000 руб на курси для вчителів церковно-парафіяльних шкіл Волинської губернії [10].

Влітку 1914 року в Житомирі відбулися педагогічні курси для вчителів земських та єпархіальних шкіл (1.07 – 1.08), законоучительські курси для священників (16.06 – 23.06) та вчителів (26.06 – 8.07), а також курси співів для вчителів церковно-парафіяльних шкіл [11; 12; 13].

Для викладання на педагогічних курсах були запрошені єпископ Фаддей, місіонер архімандрит Митрофан, Житомирський повітовий наглядач церковних шкіл В. Вишневський, учитель У сулузької второкласної школи З. Волошкевич.

Заняття проходили за програмою минулих років, новим предметом, включеним у програму була російська література [14].

Таким чином, проаналізований матеріал свідчить, що у Волинській губернії короткострокові літні педагогічні курси проводилися регулярно увесь період діяльності земств від їх створення до початку першої світової війни, коли земства були змушені переглянути свій бюджет у відповідності з потребами воєнного часу.

Заняття на курсах сприяли покращенню навчального процесу в школах губернії як безпосередньо через підвищення кваліфікації вчителів, так і опосередковано – через інспекторів народних шкіл та керівників закладів початкової освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Владимироволинские педагогические женские курсы, бывшие с 29 июня по 31 июля 1909 года // ВЕВ. – 1909. – № 37. – С. 775-781.
2. Краткосрочные педагогические курсы в с. Денишах // ВЕВ. – 1908. – №35. – С. 598-603.
3. Открытие "Константиновских" курсов. – ВЕВ. – 1909. – № 28. – С. 585-587.
4. Казанский Ф. Отчет о педагогических совместных курсах для учителей и учительниц церковных и министерских школ. – Житомир, 1910. – 93 с.
5. Учительские курсы в Житомире // ВЕВ. – 1911. – № 24. – С. 484.
6. Краткий отчет о мужских Житомирских педагогических курсах // ВЕВ. – 1911. – № 31. – С. 615-616.
7. Єршова Л.М. Жіноча освіта на Волині. – Житомир: Полісся, 2006. – С. 321-317.
8. Женские педагогические курсы // ВЕВ. – 1911. – № 43. – С. 832-836.
9. Держаний архів Житомирської області. Отчет Волинской Губернской Земской Управы по училищному отделу за 1912 год. – Ф.183, оп.1, од.зб.1042, 25 арк.
10. ДАЖО. По вопросу ассигнования средств на курсы для учителей: Доклад №112. // Доклады Волинскому Губернскому земскому собранию второй очередной сессии по училищному отделу №102-139. – Ф.183, оп.1, од. зб.1043.

11. ДАЖО. О краткосрочных учительских курсах: Доклад №22. // Доклады Волынскому Губернскому земскому собранию третьей очередной сессии по училищному отделу №16-36 и 221-229. – Ф.183, оп.1, од. зб.1043.
12. ДАЖО. – Ф.183, оп.1, од.зб.1045. арк.10.
13. Законоучительские, певческие и педагогические курсы // ВЕВ. – 1914. – № 23. – С. 398.
14. Курсы для учителей // Известия Волынского Губернского Земства. – 1914. – № 1-2. – С. 48.

Матеріал надійшов до редакції 15.05.2008 р.

Бадья Л.А. Земские краткосрочные летние педагогические курсы на Волыни (начало XX в.).

Статья рассматривает повышение квалификации учителей начальных школ на краткосрочных летних педагогических курсах, которое являлось важной частью образовательной деятельности земств. Определено, что на Волыни в начале XX ст. эта работа велась регулярно. Ее особенностью было тесное сотрудничество земств и епархиальных учреждений, в ведении которых в начале XX ст. находилась сеть начальных школ края.

Badya L. Zemstvos' Short-Term Summer Teachers' Courses in Volyn (the beginning of the 20th century).

The article discovers the primary school teachers professional skill improvement at the short term summer teachers' courses which were the important part of zemstvos educational activity. It is estimated, that this work was conducted regularly in Volyn at the beginning of 20th century. The peculiarity of this work was a close collaboration of zemstvos and diocesan establishments that include the system of primary schools at the beginning of the 20th century